

Baranyi Béla*

A MAGYAR REGIONÁLIS FEJLŐDÉS SAJÁTÓSÁGAI A HATÁRKUTATÁSOK SZEMSZÖGÉBŐL¹

CHARACTERISTIC FEATURES OF HUNGARIAN REGIONAL DEVELOPMENT FROM THE ASPECTS BORDERS RESEARCHES

ABSTRACT

The presentation is a summary of the experiences of regional development over a quarter of a century, from the aspect of Hungarian border researches. European integration and the unfolding Schengen process changed the relationship of Hungarian regional science and border researches in the interpretation of territorial processes. There was a gradual shift of focus by regional policies: the so-called “Trianon-syndrome”, the analysis of the traditional controlling and restricting functions of state borders was gradually replaced by the analysis of the character of cross-border cooperations. From the point of view of development policy, the tight relationship of regional science and border research was founded by the need for the utilisation of internal and external resources, which is the prime motivation of cross-border relations. It is beyond doubt that the use of Hungarian and even more so the EU regional supports can effectively serve the moderation of the development disparities of border regions, the catching up of the external (border) peripheries, the “unification” of the spatial structural functions disintegrated by the Peace Treaty of Trianon, the creation and cohesion of a functioning macro-regional economic space in the Carpathian Basin – and all in all the issue of European integration, the improvement of neighbourhood relations.

1. Bevezetés

A kilencedik szegedi régiótörténeti kutatások konferencia (2016. december 9.) plenáris ülésére készült előadás, a rendezvény elsődleges témájához kapcsolódva, a rendszerváltást követő negyedszázad regionális fejlődésének főbb tapasztalatainak összegzésére tesz kísérletet, kvázi mérleget készít a több mint három évtizede intézményesült magyar regionális tudomány, közelebbről annak egyik részdiszciplínája, a határkutatások szemszögéből. Az elemzés abból a mára nyilvánvaló felismerésből indult ki, hogy az államhatárok mentén érintkező térségek, illetőleg szerencsés körülmények között – főként a kontinens nyugati felében – a regioná-

---

* Prof. Dr. Baranyi Béla DSc, professor emeritus, Debreceni Egyetem; MTA Regionális Tudományi Bizottság tagja, a Régiótörténeti Albizottság társelnöke.

lis gazdasági-társadalmi együttműködés rendszerében már magasabb minőséget jelentő határrégiók területi (regionális) fejlődése és a határtudományok kutatási eredményei szorosan összefüggnek egymással. Meggyőző bizonyság erre éppen az európai országok legmagasabb szintű integrációs tömörülése, maga az Európai Unió, amely felfogható úgy is, mint huszonnyolc országot magában foglaló intézményesült nagy határközi gazdasági, területpolitikai, fejlesztési, együttműködés.²

Az Európai Unióban az integráció erősödése és a Schengen-folyamat kiteljesedése gyökeresen megváltoztatta a hazai regionális tudomány és a határkutatás viszonyát a területi folyamatok értelmezésében. Magyarország esetében ez többek között annyit jelent ma már, hogy a regionális politikák érdeklődésének homlokterébe a „Trianon-szindróma”, a politikai államhatárok hagyományos ellenőrző-korlátozó funkcióinak elemzése helyett fokozatosan a határon átívelő együttműködések jellegének vizsgálata került. Fejlesztéspolitikai értelemben a regionális tudomány és a határkutatás szoros kapcsolatát, a határon átnyúló kooperációk legfőbb motivációját, az európai integrációs folyamatokkal összhangban, a belső és külső erőforrások hasznosításának igénye alapozta meg.

Az elmúlt időszak regionális folyamatait figyelemmel kísérve, aligha kétséges ma már, hogy a hazai, főként pedig az uniós regionális támogatási források megszerzése és felhasználása, az élénkülő gazdasági kapcsolatok kedvező körülmények között elsősorban az államhatárok mentén, döntően a később a keleti bővítések során csatlakozott kelet-közép-európai tagországok határ menti térségeiben, határrégióiban felhalmozódott fejlettségbeli különbségek mérséklését szolgálják. Túl ezen, a külső (határ menti) perifériák felzárkóztatása, a Trianonban széttervezett térszerkezeti funkciók „egyesítése”, egy működőképes makro-regionális Kárpát-medencei gazdasági tér létrehozása és kohéziója pedig végső soron az európai integráció ügyét, a szomszédsági kapcsolatok javítását regionális és lokális viszonylatokban egyaránt is elősegítik a nemzeti perifériákon, ami végeredményében együtt járhat múltból öröklött gazdasági, politikai, kulturális és etnikai konfliktusok, akár sérelmek orvoslásához is Köztes-Európa országai viszonyában.

2. Határkutatás és a magyar regionális tudomány

Sok évtizede már, hogy az integrálódó Európában a regionális politikák, akár csak a területi tudományok figyelme egyre élénkebb érdeklődéssel fordult a politikai államhatárok, a határrégiók, a határ mentiség és a határon átnyúló együttműködések tanulmányozása irányába. Amennyiben formálódó makrogazdasági tér korlátlan terjedését a bővülő Európában is hosszú ideig politikai államhatárok akadályozták, lefékezve az együttműködés dinamizmusát, még inkább érvényesült ez a hatás a Kárpát-medencében, ahol a trianoni békediktátum (1920) által kikényszerített politikai államhatárok szabdalták szét a korábban szervesen egységesülő vagy már egységes gazdasági tereket, régiókezdeményeket és régiókat. A határon

átnyúló együttműködések kérdése, az államhatárok funkcióinak és a határrégiók szerepének az újraértelmezése a közelmúltban, mindenekelőtt az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján Kelet-Európában lezajlott politikai rendszerváltások, később az Európai Unió keleti bővítése (2004, 2007, 2013) nyomán, majd a határőrizeti rendszer leépítését célzó Schengen-folyamat hatására, nemcsak a területi tudományok művelői körében értékelődött fel, hanem legalább ennyire az európai regionális politika formálói számára is. Az európai együttműködés és egyesülés ügyét ugyanis a múltból öröklött – esetenként újratertemődött problémák nehezítik Kelet-Közép-Európa politikai államhatárai mentén, ahol a globalizációs és integrációs tendenciák akadályaként rendezetlen történeti, területi, gazdasági-társadalmi, etnikai és kulturális kérdések maradtak fenn mind a mai napig.

A határmentiség problematikája Magyarországon az országot övező határszakszok túlnyomó többségében a periféria helyzettel, azaz a halmozottan hátrányos helyzettel illusztrálható, amely nyomán a határrégiók többnyire kettős értelemben is perifériákká váltak. Ez egyfelől azt jelentette, hogy a korábbi országon belüli, úgymond „mélységi” elhelyezkedésből egy – elválasztó szerepet betöltő – új politikai államhatár „szélére”, valaminek a „végére” szorultak, másfelől pedig elveszítették egykori, a határ túloldalára szakadt centrumukat, ami újfent a periféria helyzet akkumulációját idézte elő. Ezek az államhatárok szomszédos oldalain húzóódó területek Trianon után kevésbé voltak képesek integrálódni az ország gazdasági életébe, nehezen tudtak – és tudnak – bekapcsolódni a területi munkamegosztásba, következésképpen még ma sem elég erősek a közvetlen kapcsolatok a szomszédos határrégiókkal, a határon túl fekvő jelentősebb városokkal. Így a határrégiók között nagy fejlettségbeli különbségek alakulhattak ki.³

Az utóbbiakból kiindulva, a határon átnyúló kapcsolatok vizsgálata során a regionális tudomány művelőinek is mindenkor tekintettel kell lenniük az európai integrációs folyamatokra a speciális helyzetű térségekben, általánosabb érvennyel pedig a határrégiókban folyó együttműködésére. Annál is inkább, mert olyan kettős periféria helyzetbe (a „periféria perifériájára”) szorult határ menti területek kerültek az EU külső határaitra, ahol a schengeni határok mentén fontos jelentőségű kérdés maradt a meglévő vagy újratermelő problémák, feszültségek enyhítése. Mindez együtt jár azzal, hogy a területi tudományoknak a jövőben is számításba kell venniük a határ menti peremterületek gazdasági-társadalmi felzárkóztatásának a lehetőségeit. A regionális tudomány, közelebbről pedig a határtudomány eszközeivel is fel kell készülni az Európai Unió minden bizonnyal egyik legfontosabb kérdésének, a kohézió ügyének a kezelésére. Ilyen körülmények között az államhatárok merev elválasztó szerepének oldása, a kelet-közép-európai határok spiritualizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédjai számára egyaránt fontos nemzeti és közösségi érdek.

A határmentiség – Magyarország földrajzi és geopolitikai elhelyezkedése miatt is – megkülönböztetetten fontos szerepet játszik a 2242 km hosszú államhatárok

mentén hét szomszédos országgal érintkező Magyarország életében. Nem véletlenül szokták Magyarországot a „határ menti ország”⁴ jelzővel illetni, ami egyben azt is kifejezi, hogy az országnak a Kárpát-medencében elfoglalt centrális geopolitikai helyzete és a nemzeti gazdasági célok megvalósítása is az államhatárok minél szélesebb körű átjárhatóságát, főként pedig a gazdasági együttműködés szálainak szorosabbra fűzését igényli. Magyarország több szomszédos ország számára a közvetlen érintkezési pontot jelenti az európai integrációval is.

Magyarország uniós tagságának a gazdaságserkentő hatásai nem elhanyagolhatóak abból a szempontból sem, hogy a határon átnyúló együttműködések fejlesztésére nagy volumenű uniós fejlesztési források állnak rendelkezésre a különböző támogatási alapokból. A határregiók ugyanis az EU regionális politikájának stratégiai célrendszerében kiemelt helyet foglalnak el, miután itt mutatkoznak meg leginkább a fejlettségbeli különbségek mérséklésének, az elmaradott régiók felzárkóztatásának és fejlesztésének, valamint a kohézió és az európai integráció erősítésének a lehetőségei. Magyarország pedig, mint a Kárpát-medence, sőt az egész kontinens centrumában elhelyezkedő a lehetséges kapcsolatok szinte mindegyikében érdekelt, beleértve az államhatárokkal szétszabdalt egykori centrum-vonzáskörzet relációkon alapuló regionális és kistérségi együttműködések építését, mint a nagy nemzetközi kooperációkat, vagy akár a térség államainak a Kárpát-medencén túlnyúló jelentőségű összehangolt fejlesztését is, főként az államhatárok mentén érintkező nemzeti perifériákon.

A centrum-periféria viszonyrendszerben a területi egyenlőtlenségek két jellegzetes típusa, a belső és külső (határ menti) periféria, nagy kiterjedésben lelhetők fel Magyarországon is. Ezek a sajátos helyzetű, az élet minden területén tradicionális és strukturális hátrányokkal küszködő térségek a sokirányú perifériaképződés rendszerváltás utáni sajátosságait is megjelenítik, kifejezve, hogy a magyar gazdaság gyökeres átalakulása újfent egy elmélyült területi válság és differenciálódás közepette ment végbe. A közelmúlt súlyos tapasztalata éppen az, hogy a gazdasági rendszerváltással együtt járó mélyreható változások sem javítottak a perifériákon élők hátrányos helyzetén, életkörülményein, kiterjedt térségek és települések továbbra is periférikus jelleget mutatnak. A kilencvenes évek elejétől felerősödött gazdasági és társadalmi dekoncentrációs folyamat igazi vesztesei az ország- és megyehatárok mentén fekvő amúgy is elmaradott, agrárjellegű falusias térségek és települések lettek. A halmozottan hátrányos helyzetű határszéli települések, illetve a Trianon után az államhatárok túlsó oldalára kényszerült és centrumaiktól, korábbi szomszédosági kapcsolataiktól távol került, jórészt önmagukba zárt kistérségek és települések túlnyomó része joggal szolgált rá a szakirodalomban már polgárjogot nyert, rendkívül kifejező „periféria perifériája” megnevezésre.⁵

Szinte kézenfekvő tehát, hogy az európai integrációs folyamatok természetes velejárójaként látványosan felértékelődött a határmentiség, a határon átnyúló kapcsolatok és a határregiókban zajló területfejlesztési kérdések tanulmányozása iránt.

Az önállósuló „border studies”, az úgynevezett határtudomány külföldi művelői már az 1970-es, erőteljesebben pedig az 1980-as évektől egyre szélesebb szakmai területeket vontak be vizsgálataikba, kutatási eredményeik pedig jelentős mértékben inspirálták a hazai képviselőit. A változó körülmények az elmúlt évtizedekben Magyarországon is a regionális, az úgynevezett területi tudományok érdeklődésének a homlokterébe helyezték a határkutatást. Korábban ilyen kérdésekkel más aspektusból inkább csak a történet- és a politikatudomány foglalkozott, az előző politikai rendszer ideológiai elvárásaihoz igazodva, többnyire csak leíró jelleggel, kerülve a „kényes kérdésnek” minősülő határproblematikát.

Az első valóban korszakos jelentőségű tudományos fórumra és szakmai tanácskozásra a határmentiség témakörében 1986. november 4–5-én került sor Szombathelyen, amely az Enyedi György akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának (MTA RKK) alapító főigazgatója, egyben a kutatási programtanács elnöke irányításával szerveződött. Az OKFT Ts-2/2 kódjelű, „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” című nagyszabású országos kutatási program keretében rendezett tudományos tanácskozás tulajdonképpen a regionális (területi) tudomány első nagy seregszemléje, az éppen csak serdülőkorba lépett MTA Regionális Kutatások Központja bemutatkozó rendezvénye, mi több a hazai határkutatás, mint a regionális tudományterület egyik részdiszciplínájának az első bemutatkozása, ha tetszik születésnapja volt. Ettől kezdve vált rendszeressé a határkutatás, tágabban értelmezve a határtudomány egyre markánsabb jelenléte a területi folyamatokban, a regionális fejlődésben betöltött szerepének vizsgálata, s vált mind szorosabbá a két tudományterület kapcsolata. A magyar tudományos közélet, jellemzően a geográfia és a formálódó területi tudományok színe-java, mintegy negyven jeles szakember aktív közreműködésével zajlott konferencia előadásai kötetbe szerkesztve 1988-ban jelentek meg.⁶

A kötet elméleti és módszertani tanulmányai többnyire a határ menti térségek problematikáját elemezték, tematikailag rendkívül sokoldalú, interdiszciplináris megközelítésben, regionális és terület- és településfejlesztési aspektusokból, a perifériaképződés, a hátrányos, sőt a halmozottan hátrányos helyzet összefüggésrendszerébe ágyazva. Számos tanulmányban már ekkor, a rendszerváltás hajnalán határozottan megfogalmazódott a „határ menti együttműködés”, a „határon átnyúló kapcsolatok” fejlesztésének a gondolata, voltaképpen a határon átívelő együttműködések új alapokon történő fejlesztésének az igénye.

Az utóbbi elvárás azonban majd csak az 1989/1990. évi rendszerváltást követően, az euroatlanti integrációs folyamatok kiszélesedése és felgyorsulása nyomán került erőteljesebben a hazai tudományos figyelem középpontjába, miután az 1990-es évek amúgy is a határközi kapcsolatok erősödését és intézményesülését hozták magukkal. A tudományos érdeklődés felkeltésében meghatározó szerepet játszott az önkormányzatok közötti hivatalos kapcsolatfelvételtől kezdve a regio-

nális szintű, gyakran több országot érintő határon átnyúló interregionális együttműködésekén át a magasabb szintű különféle euroregionális és interregionális szervezetek és szerveződések létrejöttéig, amelyek szervezése szinte valamennyi kelet-közép-európai és kelet-európai, valamint balkáni állam határrégió között megindult. Teljesen természetes tehát, hogy az uniós csatlakozási folyamatok dinamizmusának erősödésével Magyarországon és a rendszerváltó országok többségében megnőtt a határ mentiség témakörével foglalkozó tudományos műhelyek, kutatók, egyszersmind megsza-porodott a konferenciák és a tudományos közlemények, kiadványok száma.

A diszciplináris kereteit éppen hogy megszilárdító regionális tudomány részeként a magyar határkutatások egyik legaktívabb műhelye az akkori MTA Regionális Kutatások Központja lett, amelynek a Győrött működő Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetében tulajdonképpen már a rendszerváltás kapcsán indultak meg a határ mentiség szerepét vizsgáló regionális kutatások. Aligha véletlen, hogy a politikai aktualitások okán is az első jelentősebb munkák osztrák és magyar kutató team együttműködésében jelentek meg 1990-ben és 1996-ban.⁷

Később a határkutatásokba intenzíven bekapcsolódtak az MTA RKK hálózatának egyéb egységei, tudományos műhelyei is, mindenekelőtt a Dunántúli Tudományos Intézet és az Alföldi Tudományos Intézet keretei között tevékenykedő Békéscsabai, Kecskeméti és Debreceni Osztályok, valamint a Szolnoki Kutatócsoport munkatársai. Számos konferencia és kiadvány fémjelzi az egyre eredményesebb munkát, amely már az ország összes határszakaszára kiterjedt. Egyes kutatóműhelyek jelentős nemzetközi tudományos kutatási programokban is meghatározó szerepet játszottak. Az MTA RKK Debreceni Osztálya például tizenegy ország egyetemével és kutatóintézetével karöltve az EU külső határai mentén elhelyezkedő határrégiók sajátosságainak vizsgálatában vett részt. Az intézet kutatói évekig az úgynevezett EXLINEA „Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions” (Választóvonalak, mint az együttműködés szinterei: Európa külső határainak átalakítása – alapelvek, gyakorlatok, felfogások) EU 5-ös keretprogram (2003-2005) egyik témafelelőseként a magyar-román és a magyar-ukrán határrégiókat kutatták.⁸

A hazai egyetemi kutatóműhelyek, főként a földrajzi tanszékek és intézetek sorában különösen jelentős az a hagyományteremtő munka, amely többek között a Debreceni, a Miskolci, a Szegedi, a Pécsi Egyetemen és az ELTE-n bontakozott ki. Egyéb más, szintén határkutatással foglalkozó tudományos műhelyek kiemelkedő teljesítményeiről, például a Földrajzi Kutatóintézetéről nem is szólva. Időközben elkészültek a határok kérdéseit is érintő első nagyobb hazai elméleti jellegű szintézisek, jelentősebb tanulmány- és gyűjteményes kötetek és szép számmal különféle konferenciakötetek. Egyre többen kezdtek foglalkozni tudományos igénnyel a fegyveres erők és testületek állományában dolgozó kutatók közül is a határmentiség olyan fontos szakmai kérdéseivel, mint például a határőrizet megszervezése,

a schengeni határőrizet feltételrendszere, várható változásai és következményei, a biztonságpolitika, a migráció, a bűnözés és az államhatárok.

Teljesen természetes ma már, hogy határtudományok külföldi képviselői évekkel megelőzve a kelet-európai kutatókat, egyre szélesebb szakmai területeket vontak be vizsgálataikba, kutatási eredményeik pedig megtermékenyítően hatottak a mind karakteresebben formálódó területi tudományok magyarországi művelőire. A határkutatás kiemelkedő tekintélyei (Becsei J., Berényi I., Csapó T., Enyedi Gy., Erdősi F., Éger Gy., Fodor I., Frisnyák S., Golobics P., Hajdú Z., Horváth Gy., Illés I., Kocsis K., Krajkó Gy., Kőszegfalvi Gy., Lackó L., Mészáros R., Nemes Nagy J., Pál Á., Rechnitzer J., Ruttkay É., Sikos T.T., Süli-Zakar I., Tóth J. és sokan mások) mellett időközben magas számban léptek színre a fiatalabb nemzedékeket képviselő tehetséges kutatók is.

A regionális tudomány elmúlt negyedszázadának mérlegéhez tartozik, hogy addig nem tapasztalt ütemben gyarapodott a határkutatással foglalkozó szakmai kötetek, tanulmányok, tudományos közlemények és cikkek száma.⁹ A gazdagodó hazai szakirodalom is összességében egyre inkább azt a modern felfogást képviseli, hogy a határ menti fekvés a társadalmi-gazdasági fejlődést illetően önmagában nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt kifejezetten előnyös is lehet. A kelet-közép-európai rendszerváltó, valamint az euroatlanti integrációs folyamatok által teremtett új helyzetben és új lehetőségek nyomán, éppen a változó körülmények révén a határmentiség döntően kedvező helyzetet jelenthet, hiszen hozzájárulhat az adottságok teljesebb hasznosításához, a területi erőforrások bővítéséhez és megújításához, a periférikus helyzet felszámolásához, az elválasztással szemben az összekapcsolódás erősítéséhez. Úgy tűnik, hogy ez az álláspont az EU-integrációs folyamatok kibontakozásával párhuzamosan mind jobban kiterjeszhető az egykori szocialista országok államhatárai mentén formálódó, újjászerveződő és erősödő kapcsolatokra, az időközben már EU-taggá váló vagy éppen csatlakozásra váró országok együttműködésére és a jövő kilátásaira egyaránt.

Negyedszázad távlatából nem nehéz belátni azt sem, hogy az európai integrációs folyamatok függvényében, a tagországok részéről időről-időre jelentkező viták ellenére, a közösséget érintő minden regionális és területpolitikai kérdésben a továbbra is perdöntő jelentősége lesz a határregiónok, köztük a túlnyomórészt periférikus helyzetű, határ menti területek, kistérségek, település-együttesek és települések együttműködésének, a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének. Magyarország ugyanis, mint a Kárpát-medence központi fekvésű, sőt az egész kontinens centrumában elhelyezkedő, egyszersmind Kelet-Közép-Európa egyik nyitott gazdaságú országa a lehetséges kapcsolatok szinte mindegyikében érdekelt, beleértve az államhatárokkal szétszabdalt egykori centrum-vonzáskörzet relációkon alapuló regionális és kistérségi együttműködéseképp, mint a nagy nemzetközi kooperációkat, vagy akár a térség államainak a Kárpát-medencén túlnyúló jelentőségű összehangolt fejlesztését is. Centrális geopolitikai helyzete és a nem-

zeti gazdasági célok megvalósítása pedig egyaránt a határok minél szélesebb körű átjárhatóságát és a kapcsolatépítés erősítését igénylik minden irányban.

Nem mellékes körülmény továbbá, hogy a határ menti együttműködések fejlesztésének gazdasági motivációja Magyarország esetében összességében megegyezik az Európai Unió tagországainak indítékaival. Ám a kontinens nyugati és keleti fele között az eltérő gazdasági-társadalmi fejlettségi szintek, regionális különbségek miatt, jellemzően Köztes-Európa, benne a Kárpát-medence határ régióinak erőteljes periférikus jellegében mutatkozik meg. Ezért Kelet-Közép-Európa országaiban, köztük a térség történelmi örökségének teherterelei által regionálisan leginkább érintett Magyarország esetében, az együttműködés kényszere erőteljesebb tényező, mint a lényegesen fejlettebb Nyugat-Európa határtérségeiben, ahol a regionális különbségek eleve mérsékeltébbek. A centrum-periféria viszony kontinentális jelenléte mellett, Magyarország határ régióiban a sokirányú perifériaképződés miatti nagy regionális különbségek, a perifériák találkozása perifériákkal igen erősen érvényesülő, hátrányos területpolitikai következményekkel járnak ma is. Ennek jól ismert és már kellően feltárt előzménye, hogy az első világháború után a Kárpát-medencében keletkezett politikai államhatárok mentén szomszédos viszonyba került országok határ régiói későbbi évtizedekben ugyanis csak a szerves folyamatokat fékező politikai korlátok között fejlődhettek. Az országot övező határ régiók többségében a határmentiség továbbra is az elmaradottság szinonimája.

3. Hasznosítható tapasztalatok

A területi folyamatoknak a határ kutatások szemszögéből készült rövid, tézisszerű áttekintése alapján, általános érvénnyel leszürelhető és jövőbe mutató tudományos tapasztalat, hogy minden államhatáron átívelő együttműködés eredményességének fontos előfeltétele a határ régiók fejlesztésében érintett gazdasági, társadalmi, politikai, tudományos, civil és egyéb szervezetek közreműködésével készüljenek tartalmas, megvalósítható, a területpolitikát hatékonyan szolgáló, a határon átnyúló kapcsolatok paradigmaváltását szem előtt tartó közös fejlesztési dokumentumok. Mindennél fontosabb azonban a területpolitikai elképzelések megvalósítását szolgáló átgondolt kapcsolatépítés, az ehhez szükséges bizalom, a közös akarat, a kölcsönös jó szándék és a lokális beágyazottság a határtérségekben együttműködni kívánó partnerek, a határ régió fejlesztésében érdekelt regionális szereplők között.

Az európai közösség országaiban zajló, a határon átnyúló kapcsolatok tartalmában és minőségében egyre erőteljesebben megmutatózó paradigmaváltás, más szóval az interregionális együttműködés új típusú intézményi struktúrái nemcsak a külső perifériák felszámolásához, az elmaradott határ régiók felzárkóztatásához és a kohéziós folyamatok elmélyítéséhez jelenthetnek hatékony hozzájárulást Ke-

let-Közép-Európa rendszerváltó országaiban, hanem a határok nélküli együttműködés erősítéséhez is. A tagországok és a csatlakozásra váró országok számára a határ mentiség új dimenziói elsősorban a kisebb bi- és trilaterális együttműködések, kvázi „mini-eurorégiók” erősödését jelentik.

Az új típusú határközi intézményi struktúrák kiépülése, interregionális szerepük és funkciójuk erősödése, végső soron az Európa-szerte folyamatban lévő paradigmaváltás, lényeges változást hozott a határrégiók területpolitikai gyakorlatában. Ennek egyik fontos előfeltétele volt, hogy az államhatárok mentén fekvő kistérségek és települések korábbi „egymásmellettségét” felváltsa, a határon átnyúló együttműködést magasabb minőségét kifejező egységes határrégió fogalma. A határrégió ebben a megközelítésben transznacionális interakciót jelent szomszédos térségek és regionális szereplők között egy közös élettér megőrzése, irányítása és fejlesztése érdekében.

A határmentiséget érintő funkcióváltás egyik nyilvánvaló következménye tehát, hogy a korábbi „nagyterületi típusú” határközi struktúrák (eurorégiók) keretei között vagy helyett létrejöttek a kisebb, közvetlen érintkezésen alapuló, lokális jellegű határ menti együttműködési formák, településközi kapcsolatok jöjjenek létre. Másként fogalmazva az elmúlt évtizedben megújuló határközi együttműködések és intézményi struktúrák, interregionális szervezetek, mindenekelőtt a 2006-tól immár önálló jogintézményként funkcionáló kisrégiós szerveződések, az Európai Területi Együttműködési Csoportosulások (EGTC) a korábbiakhoz képest eredményesebben szolgálják az uniós források megszerzését, hatékonyabb felhasználását, a közvetlen kapcsolatok, a helyi erőforrások és a határrégiók szinergiáinak kiaknázásában rejlő lehetőségek megvalósítását. Számuk Magyarország határrégióiban ma már a húszhoz közelít.

Az utóbbiakat szem előtt tartva, a határkutatók és a hazai regionális fejlődés nagy eredménye, hogy magáévá tette az európai regionális folyamatok egyik fontos jelenségét, az államhatárokon átnyúló régiók és a hozzájuk szorosan kapcsolódó különböző intézményesült határközi struktúrák, az eurorégiók és egyéb interregionális együttműködések témakörének beható tudományos vizsgálatát. A területi folyamatokat elemző regionális tudomány jó érzékkel és időben ismerte fel az európai integrációs folyamatok szerves velejárójaként a határokon átívelő kapcsolatok erősítésének motivációja Magyarország esetében sem lehet más, mint a belső és külső erőforrások hasznosítása, az uniós támogatások megszerzése. Ily módon segítve elő a határ menti fejlettségbeli különbségek csökkentését, a perifériák felzárkóztatását, a történeti-etnikai feszültségek enyhítését, távlatosan pedig a Trianonban szétzúzott térszerkezeti funkciók „egyesítését”, egy működőképes makro-regionális gazdasági tér újraélesztését és kohézióját, a politikai államhatárok meghaladását a Kárpát-medencében. Ebben a felfogásban a jövő Európája ne csak a nemzetállamok, hanem a „régiók Európájaként” is értelmezhető legyen. Hogy mindez mennyire illúzió és mennyire valóságos alternatíva, annak kimene-

tele az európai közösség jelenlegi „zaklatott” helyzetében ma még igencsak kérdéses. Sikere jelentős mértékben a Schengen-folyamat megtorpanását előidéző okok megszüntetésétől függ.

A határmentiség és perifériajelleg dichotómiájának regionális összefüggéseit elméleti alapokon értékelve azonban megállapítható az is, hogy a részben történeti, részben pedig a korábbi kedvezőtlen makro- és mikro gazdasági tényezők következményei, az életképes gazdasági programok hiánya, az elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, főként a minden területen vontatottan fejlődő határon átívelő kapcsolatok miatt Magyarország és szomszédjai számára egyaránt létfontosságú fejlesztéspolitikai kérdés a határon átnyúló kapcsolatok erősítése. A ma még inkább csak hátrányokat magában foglaló határ menti fekvés a marginális helyzetű térségek felzárkóztatását sürgeti közösségi és nemzeti szinteken egyaránt, ami hosszú távon eredményes lehet. A külső perifériákat érintően várhatóan még hosszabb ideig a fenntartható fejlődés és a hátrányos helyzet kölcsönhatása fog érvényesülni. Továbbra is nyitott kérdés marad azonban, hogy mennyiben lesznek képesek majd hozzájárulni az európai integrációs folyamatoktól remélt előnyök, többek között a határrégiókba irányuló támogatások és az államhatárok elválasztó szerepének csökkenése, amelyekre a magyar perifériák fölzárkóztatásának, a kohéziós politika eredményességének az elősegítéséhez föltöbb szükség lesz. A külső perifériák önerőből ugyanis nehezen vagy egyáltalán nem lesznek képesek kilábalni a tartós válságukból.¹⁰

Ám legyünk derűlátóak és higgyünk benne, hogy a regionális tudomány, közelebbről pedig a határkutatás eredményeinek gyakorlati hasznosítása optimális esetben elvezethet majd az egykor széttöredezett térszerkezeti egységek, hajdanvolt integrációs kapcsolatok kölcsönös érdekeken nyugvó újjászerveződéséhez, végső soron egy új Kárpát-medencei transznacionális makro-regionális gazdasági tér létrejöttét, illetve a gazdasági-társadalmi kohézióra alapozott együttműködés erősödését és kohézióját eredményezheti Magyarország és szomszédjai kapcsolataiban. Ez többek között az elmúlt évtizedek határkutatásainak egyik fontos tudományos hozadéka.¹¹

JEGYZETEK

1. A tudományos közlemény a Szegeden 2016. december 9-én rendezett IX. Régiótörténeti kutatások című konferencia plenáris ülésére készült előadás tanulmányá formált verziója.
2. A tanulmány elkészítése során a szerző elsősorban a következő munkáira támaszkodott: Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói. 2. javított és bővített kiadás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 17–76. old.; Baranyi Béla (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. Tér és Tár-

- sadalom, 2. sz. 1–21. old.; Baranyi Béla (2009): Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. *Tér és Társadalom*, 2. sz. 25–43. old.; Baranyi Béla (2014): A határ menti szerep újraértelmezése Trianon után. – *Közép-Európai Közlemények*, 3-4. sz. 50–63. old.; Baranyi Béla (2015a): Alföld-perifériák és a „periféria perifériái”. In: *A mi geográfiánk: Tóth József emlékezete.* (Szerk.: Técsits R., Alpek B. L.) Publikon Kiadó, Pécs, 343–351. old. (*Geographia Pannonica Nova*, 18.) ; Baranyi Béla (2015b): A határok nélküli együttműködés dilemmái a Kárpát-medencében Magyarország szemszögéből. In: *Otthon a Kárpát-medencében: Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015.* (Szerk.: Fábán A., Bertalan L.) Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 467–484. old.
3. Baranyi Béla (2007) 64–68. old.
  4. A kifejezés Hajdú Zoltántól származik. Találóaan érzékelteti azt a sajátos geopolitikai helyzetet, amely szerint Magyarország hét országgal is szomszédos, a hét nagyrégió mindegyike, a tizenkilenc megye közül tizennégy, a kistérségek (ma járások) egyharmada közvetlenül érintkezik valamelyik államhatárral. A települések tíz százaléka közvetlen határ menti fekvésű, népességének pedig több mint egyharmada a határ régiókban él. – Hajdú Zoltán (2000): A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után. In: *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban.* Horváth Gyula (szerk.) MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 164. old.
  5. Baranyi Béla (1999): A „periféria perifériáján” – a határmentiség kérdőjelei egy kérdőíves vizsgálat tükrében az Északkelet - Alföldön. – *Tér és Társadalom*, 4. sz. 17–44. old.
  6. Erdősi Ferenc–Tóth József szerk. (1988): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztésének problémái. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja – Ts-2/2 Programiroda, Pécs – Budapest, 221 old.
  7. Az első évek terméséből ezúttal két munkát emelek ki, mint a folyamat indulását jelző konkrét határkutatói kutatási témát: Rechnitzer János szerk. (1990): *Nyitott határ.* (A gazdasági és szellemi erőforrások innovációorientált fejlesztése az osztrák–magyar határ menti régiókban.) MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-dunántúli Intézet, Győr, 196 old.; Rechnitzer János szerk. (1996): *Az osztrák–magyar határ menti térségek együttműködésének új dimenziói, egy potenciális európai körvonalai.* MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr, 147 old. (*Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei*, 33.)
  8. Lásd erről részletesebben: Baranyi Béla (2005): *Az Európai Unió külső határán. Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén.* MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztály, Debrecen, 171 old.
  9. Sikos T. Tamás–Tiner Tibor szerk. (2009): *A kelet-közép-európai határ menti térségek kutatásának válogatott bibliográfiája.* Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom, 137 old.

10. Enyedi György (2005): Európa peremén? In: Nagy Erika–Nagy Gábor (szerk.): Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periférián. (A 2003. november 28-29-én, Békéscsabán tartott III. Alföld Kongresszus szerkesztett anyaga.) Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 7–11. old.
11. Baranyi Béla (2016): Gondolatok a területi kohézióról a Kárpát-medencében a régiótörténeti kutatások szemszögéből. Közép-Európai Közlemények, 2016/1. sz. 57–64. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi Béla (1999): A „periféria perifériáján” – a határmentiség kérdőjelei egy kérdőíves vizsgálat tükrében az Északkelet - Alföldön. – Tér és Társadalom, 4. sz. 17–44. old.
- Baranyi Béla (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. Tér és Társadalom, 2. sz. 1–21. old.
- Baranyi Béla (2005): Az Európai Unió külső határán. Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén. MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztály, Debrecen, 171 old.
- Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói. 2. javított és bővített kiadás. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 318 old.
- Baranyi Béla (2009): Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. Tér és Társadalom, 2. sz. 25–43. old.
- Baranyi Béla (2014): A határ menti szerep újraértelmezése Trianon után. Közép-Európai Közlemények, 3–4. sz. 50–64. old.
- Baranyi Béla (2015a): Alföld-perifériák és a „periféria perifériái”. In: A mi geográfiánk: Tóth József emlékezete. (Szerk.: Tésits R., Alpek B. L.) Publikon Kiadó, Pécs, 343–351. old. (Geographia Pannonica Nova, 18.)
- Baranyi Béla (2015b): A határok nélküli együttműködés dilemmái a Kárpát-medencében Magyarország szemszögéből. In: Otthon a Kárpát-medencében: Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. (Szerk.: Fábíán A., Bertalan L.) Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 467–484. old.
- Baranyi Béla (2016): Gondolatok a területi kohézióról a Kárpát-medencében a régiótörténeti kutatások szemszögéből. Közép-Európai Közlemények, 2016/1. sz. 57–64. old.
- Enyedi György (2005): Európa peremén? In: Nagy Erika–Nagy Gábor (szerk.): Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periférián. (A 2003. november 28-29-én, Békéscsabán tartott III. Alföld Kongresszus szerkesztett anyaga.) Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 7–11. old.
- Erdősi Ferenc–Tóth József szerk. (1988): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztésének problémái. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. MTA Regionális Kutatások Központja – Ts-2/2 Programiroda, Pécs – Budapest, 221 old.

- Hajdú Zoltán (2000): A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után. In: A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. Horváth Gyula (szerk.) MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 164. old.
- Rechnitzer János szerk. (1990): Nyitott határ. (A gazdasági és szellemi erőforrások innovációorientált fejlesztése az osztrák–magyar határ menti régiókban.) MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-dunántúli Intézet, Győr, 196 old.
- Rechnitzer János szerk. (1996): Az osztrák–magyar határ menti térségek együttműködésének új dimenziói, egy potenciális eurorégió körvonalai. MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr, 147 old. (Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet Közleményei, 33.)
- Sikos T. Tamás–Tiner Tibor szerk. (2009): A kelet-közép-európai határ menti térségek kutatásának válogatott bibliográfiája. Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom, 137 old.